

MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANDA ABİDƏLƏRİN QORUNMASI VƏ BƏRPASI

Bu gün Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq miqyasda tanınmasına, müstəqilliyinin möhkəmlənməsinə dair bir sıra tədbirlər həyata keçirilir, mədəniyyətin inkişafı üçün zəruri qərarlar qəbul edilir. Onlar, əsasən xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunub saxlanılmasına, gələcək nəsillərə çatdırılmasına xidmət edir. Milli -mənəvi irsimiz ölkəmizin uzaq keçmişinin zənginliyini təsdiq etməklə yanaşı, eyni zamanda, onun milli pasportu hesab edilə bilər. Milli mədəni irsimiz Azərbaycan xalqının tarixini özündə yaşadan zəngin informasiya mənbəyidir. Maddi və mənəvi irsimiz xalqımızın bu torpaqların qədim sakinləri olduğunu danılmaz faktlarla sübuta yetirir.

Müstəqillik əldə edildikdən sonra ölkədə maddi-mədəni irsin qorunmasına xüsusi önəm verilir. Sevindirici haldır ki, son vaxtlar abidələrimizin təbliği ilə bağlı çoxlu işlər aparılır: bukletlər hazırlanır, filmlər çəkilir. Bundan əlavə, 25 il ərzində turizm marşrutlarına daxil olan abidələr müəyyənləşdirilib, dövlət tərəfindən onların bərpasına böyük maliyyə vəsaiti ayrılır. Respublikamızın bölgələrində turizm nümunəsi kimi təqdim edilə bilən gözəl abidələrimiz Qaxda Sumu, Zaqatalada Çingiz qala, Naxçıvanda Möminəxatun, Gülüstan, Qarabağlar türbələri, Salyanda Cümə məscidi, Qafqaz Albaniyasının Kiş, Nic və digər dini məbədləri, Gəncənin orta əsr İslam abidələri və s. bərpa edilməklə onlara ikinci həyat verilmişdir.

Müstəqillik illərində milli mədəni irsimizin qorunması tədbirlərini 2 dövrə bölmək olar:

1. Heydər Əliyevin II hakimiyyəti illəri (1993-2003);
2. Ulu öndərin ardıcıl davamçısı İlham Əliyev dövrü (2003-cü ildən bəri).

1993-cü ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə Azərbaycanda, o cümlədən Bakıda tarixi-memarlıq abidələrimizin bərpası və gələcək nəsillərə çatdırılmasında bir sıra vacib tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı mühüm addımlar atılmışdır. 1998-ci il aprel ayında «Mədəniyyət haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə» və həmin ilin iyun ayında «Tarix və

mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə» dövlət başçısı Heydər Əliyevin fərmanları tarixi irsimizin qorunması istiqamətində atılmış ən mühüm addımlardan idi. Bu fərmanlar tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması, tədqiq edilməsi və onlardan istifadə ilə bağlı münasibətləri tənzimləyirdi. Daha sonra 2003-cü ilin fevralında maddi-mədəniyyətimizin əvəzsiz abidəsi İçərişəhəri qorumaq məqsədilə ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən «Bakı şəhərində İçərişəhər tarixi-memarlıq qoruğunun mühafizəsi və bərpası ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında» sərəncam imzalandı. Bu sərəncamdan sonra qədim şəhərimiz İçərişəhərdə tarixi abidələrin sökülməsinə son qoyuldu və özbaşına aparılan tikinti işləri dayandırıldı.

Beləliklə, ictimaiyyətin bütün diqqəti İçərişəhərə yönəldi. Doğrudur, müəyyən işlərin görülməsinə çalışıldı. Lakin bir müddətdən sonra hər şey yenidən öz köhnə axarına qayıtdı. Ulu öndər Heydər Əliyevin 2003-cü il 17 fevral tarixli sərəncamında da deyilirdi: «Təəssüf hissi ilə qeyd olunmalıdır ki, İçərişəhərin dövlət əhəmiyyətli qoruq kimi qorunub saxlanılması işində bir sıra səhvlərə, hətta qanunsuzluq hallarına yol verilmişdir. Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinin keçmiş rəhbərliyi vəzifə səlahiyyətlərini düzgün icra etməmiş, bu da bir sıra abidələrin dağıdılmasına səbəb olmuş, bəziləri üçün təhlükə yaratmışdır. İçərişəhərdə yeni binaların inşa edilməsi uzun əsrlər ərzində formalaşmış bir çox arxeoloji materialın məhv olmasına gətirib çıxarmışdır. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi İçərişəhər ərazisində bəzi qanunsuz tikintilərin aparılmasına imkan yaratmışdır. Bu isə qoruğun ümumi mənzərəsinə xələl gətirmiş, oradakı bir neçə memarlıq abidəsinin dağılmasına səbəb olmuşdur. Abidələrinin Mühafizəsi və Bərpası Komitəsi İçərişəhərlə bağlı baş verən mənfi halların qarşısının alınması üçün vaxtında lazımı qətiyyət və prinsipiallıq göstərməmişdir.»

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, daha doğrusu, 1990-cı ildən indiyədək ölkədə 814 məscid inşa olunmuşdur.

Hazırda ölkədə 306 məscid dövlət tərəfindən tarixi abidə kimi qorunur.

1993-2003-cü illər ərzində ölkədə 517 məscid inşa olunmuş, 200-ə yaxın məsciddə əsaslı təmir işləri aparılmış, 16 məscid yenidən qurulmuşdur. Dövlət vəsaiti hesabına 1998-ci ildə Bibiheybət məscid-ziyarətgah kompleksinin yenidən qurulmasına başlanılmış, 1999-cu ildə rəsmi açılışı olmuşdur.

2003-2013-cü illər ərzində ölkədə 216 məsciddə inşa və əsaslı təmir və yenidən qurma işləri aparılmış, o cümlədən dövlət vəsaiti hesabına 10 məscid tikilmiş və ya əsaslı bərpa olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Sərəncamlarına və tapşırıqına uyğun olaraq Bibiheybət məscid-ziyarətgah kompleksində, Təzəpir məscidində, İçərişəhər Cümə və Həzrət Məhəmməd məscidlərində, Əjdər bəy məscidində, Şamaxı Cümə məscidində əsaslı təmir, bərpa və yenidənqurma işləri aparılmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Sərəncamına əsasən Gəncə şəhər İmamzadə ziyarətgahında müvafiq təmir- bərpa işləri görülmüşdür. 2002-ci ildə “Şəki xan sarayının”nin bərpası başa çatdırılmış, Xınalıq Dövlət Tarix-Memarlıq və Etnoqrafiya Qoruğunun Əbu-Müslüm və Xıdır Nəbi məscidlərində bərpa-konservasiya işləri tamamlanmışdır.

Azərbaycanda tarix və mədəniyyət abidələrinin ilk siyahısı 1957-ci ildə, ikincisi isə 1968-ci ildə tutulub. 1981-ci ildə siyahıya yeni dəyişikliklər edilib və bunlar da 1988-ci il siyahısında öz əksini tapıb. 2000-2001-ci illərdə isə müstəqil Azərbaycan tərəfindən mədəniyyət və tarix irsinin mühafizəsi üzrə işlərin təkmilləşdirilməsi üçün abidələr dəyərinə görə dünya, ölkə və yeli əhəmiyyətli abidələr kimi təsnifatlandırılaraq, Nazirlər Kabinetinin təsdiq etdiyi kataloqda öz əksini tapmışdır. Ölkə prezidenti İlham Əliyevin sərəncamına görə 2016-cı ilin sonlarına kimi “yeni aşkarlanmış abidələr daxil edilməklə abidələrin yeni siyahısının təşkili başa çatdırılmaqdadır. İşin əsas məğzi də ondan ibarətdir ki, mədəni-tarixi irsin bütün obyektləri aid edildikləri kateqoriyadan asılı olmayaraq bərabər səviyyədə qorunmalıdır.

Müstəqilliyimizin II dövrünü əhatə edən, ulu öndər Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu, tarixi irsimizin və mədəniyyətimizin qorunmasına yönəlmiş siyasi kursunu layiqincə davam etdirən Prezident İlham Əliyev tərəfindən təsdiq edilmiş “Daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin bərpası, qorunması, tarix və mədəniyyət qoruqlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və inkişafına dair 2014-2020-ci illər üzrə Dövlət Proqramı” bu sahənin gələcək inkişafı üçün yeni imkanlar açır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasına əsaslanan Dövlət Proqramında daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin, tarixi ərazilərin, tarix və mədəniyyət qoruqlarının mühafizəsinin müasir səviyyədə təşkili, habelə bərpası, öyrənilməsi, təbliği və inkişafı üzrə tədbirlər nəzərdə tutulub. Ümumiyyətlə, son illər milli-mənəvi dəyərlərimizin daşıyıcısı olan tarixi-mədəni abidələrimizin təmir-bərpa işləri sürətlə həyata keçirilməkdədir. 2013-cü ildə “Atəşgah” məbədi Prezident İlham Əliyevin göstərişi ilə təmir və bərpa olunub. Bərpa zamanı məbədin təməli möhkəmləndirilib, izolyasiya olunub və daşları xüsusi maddə ilə yuyularaq əvvəlki görkəminə qayta-

rılıb. Burda yerləşən 26 hücrə, mərkəzi səcdəgah konservasiya edilib, həmçinin bir neçə hücrədə ocaq yerləri də aşkarlanıb. Qoruğun ərazisi xeyli genişləndirilərək ətrafı qala divarları ilə əhatə olunub. Atəşgahın içərisində yer səviyyəsi 1,5 metr aşağı endirilib ki, bununla da XVIII əsrdə olan təbəqəyə çatıb. Qeyd edək ki, abidənin tarixi çox qədimlərə, eramızın II-III əsrinə aid edilir. Bərpa işlərindən əvvəl burda aparılan arxeoloji qazıntı zamanı bu faktı təsdiqləyən müxtəlif maddi mədəniyyət nümunələri aşkar edilib.

Dövlət başçısı İlham Əliyev, Heydər Əliyev siyasətinin davamçısı kimi yenidən «İçərişəhər» mövzusunda qayıdaraq, 10 fevral 2005-ci il tarixində «Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında «İçərişəhər» Tarix-Memarlıq Qoruğu İdarəsinin yaradılması haqqında» sərəncam imzaladı. Bununla da, İçərişəhərin tarixində sanki bir dönüş yarandı. Qurumun yarandığı vaxtdan etibarən, xüsusilə də son bir-neçə ildə İçərişəhərdə aparılan bərpa və yenidənqurma işləri yüksək sürətlə davam etdirilmişdir. Təbii ki, bu çox təqdirəlayiq bir haldır. Bütün bunların nəticəsi idi ki, 2009-cu il iyun ayında UNESCO-nun qərarı ilə «İçərişəhər» məhv olmaqda olan abidələr siyahısından çıxarılmışdır.

«İçərişəhər» DTMQİ-nin yaradılması ilə yanaşı Bakı şəhərində tarixi abidələrin qorunması istiqamətində digər mühüm addımlar da atılmışdır. Respublikamızın paytaxtı Bakı şəhərində tarixi-memarlıq abidələrini milli-mədəni sərvət kimi qoruyub saxlamaq, yetişməkdə olan nəslin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmasında bu abidələrin rolunu gücləndirmək və ölkəmizə gələn çoxsaylı qonaqlar arasında lazımı səviyyədə təbliğini təmin etmək məqsədilə Prezident İlham Əliyev «Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı şəhərində tarixi-memarlıq abidələrinin bərpası və qorunması haqqında» 18 avqust 2006-cı il tarixli sərəncamını da imzaladı. Təbii ki, bütün bu fərman və sərəncamlar Azərbaycan xalqının maddi-mədəni irsinin daşıyıcısı olan Bakı şəhərinin qorunması üçün mühüm sənədlərdir. Gördüyümüz kimi, abidələrin qorunması və bərpası istiqamətində dövlət tərəfindən mühüm tədbirlər həyata keçirilir. Ancaq Qala divarlarından xaricdə qalan ərazidə və şəhərətrafı kənd və qəsəbələrdə onlarla tarixi-memarlıq abidəsi mövcuddur ki, onların da bərpaya və qorunmağa ehtiyacı var. Doğrudur, bu istiqamətdə də bəzi işlər görülmüşdür. Bibiheybət məscidi, Təzəpir məscidi, Buzovna qəsəbəsindəki Cümə məscidi və digər dini-memarlıq abidələrinin bərpa-yenidənqurma işləri buna bariz nümunədir.

Bu gün Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin tabeliyində 27 tarix və mədəniyyət qoruğu fəaliyyət göstərir. Ötən beş ildə ölkə başçısının sərəncamları

əsasında Abşeron rayonunda «Yanar dağ» Dövlət tarix-mədəniyyət və təbiət, Bakının Suraxanı qəsəbəsində «Atəşgah məbədi» Dövlət tarix-memarlıq, Ağstafa rayonunda «Keşikçidağ» Dövlət tarix-mədəniyyət və Quba rayonunda «Xınalıq» Dövlət tarix-memarlıq və etnoqrafiya qoruqları yaradılıb. Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi ilə birgə aparılan iş sayəsində yeni yaradılan qoruqların xəritələri hazırlanıb. Qoruqlara gedən magistral yollarda informasiya lövhələri və yol nişanları quraşdırılıb və bu istiqamətdə tədbirlər davam etməkdədir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 6 noyabr 2007-ci il tarixli qərarı ilə Qobustan Dövlət tarixi-bədii qoruğuna Milli qoruq statusu verilib. Qobustan qoruğunun inzibati binasının tikilməsi və yeni ekspozisiyaların yaradılması işi başa çatdırılmışdır. Cingirdağ və Kiçikdaş dağlarına yeni avtomobil yolları çəkilib.

2008-ci ildə Qala Dövlət tarix-etnoqrafiya qoruğunun ərazisində Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə Qala Arxeoloji-Etnoqrafik Muzey Kompleksi yaradılıb. Hacıqabul rayonunun ərazisində yerləşən «Pir Hüseyn Xanəgahı» tarix-memarlıq qoruğunda, Mədəni İrsin Qorunması Layihəsinin işçi qrupu tərəfindən «Şirvanşahlar Sarayı Kompleksi» Dövlət tarix-memarlıq qoruğunun ərazisində yerləşən məsciddə, Nardaran tarix-mədəniyyət qoruğu ərazisində yerləşən «Xan bağı» abidəsində, Zaqatala tarix-mədəniyyət qoruğunun Qala divarlarında, İlisu Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu ərazisində yerləşən «Sumu qala» abidəsinin ətrafında, «Çıraqqala» tarix-memarlıq qoruğunda, Şəkinin Kiş kəndindəki qoruq-muzeydə bərpa və abadlıq işləri aparılıb.

2006-2010-cu illərdə təkcə qoruqlarda deyil, müxtəlif tarixi abidələrdə, ümumilikdə 40-a yaxın abidədə quruculuq tədbirləri həyata keçirilib.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Heydər Əliyev Fondu tərəfindən 7 məscid və ziyarətgah – Daşkəsən şəhər Cümə məscidi, Gəncə şəhər Şah Abbas və Həzrət Zeynəb məscidləri, Xəzər rayonu Buzovna qəsəbəsi Cümə məscidi, Mərdəkan qəsəbəsi Pirhəsən ziyarətgahı, Binə qəsəbəsi Möhsün Səlim və İmam Rza məscidləri əsaslı təmir olunmuşdur.

Müstəqillik illərində tarixən formalaşan Azərbaycan şəhərlərinin və bütöv şəhərsalma sistemlərinin qorunması problemləri ilə bağlı müxtəlif qərar və tədbirlər həyata keçirilmişdir. Nardaran kəndi (1992), Dəvəçi rayon Şabran ş. (2002), Qax r. İlisu k. (2002), Ordubad r. Arpaçay vadisi (2002), Şəki rayon Kiş kəndi (2003), Hacıqabul rayon Pir Hüseyn xanəgahı (2004) Azərbaycan memarlığı tarixi qoruğu elan edilmişdir.

Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin yaxından köməyi və iştirakı ilə son beş il ərzində 30-dan çox abidədə elmi-tədqiqat işləri aparılmış, onların bərpa, konservasiyası və istifadəsi layihəsi hazırlanmışdır. Bu işlər Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin, Tikilən Obyektlərin Birləşmiş Müdiriyyətinin sifarişi əsasında «Azərbərpa» Elmi-Tədqiqat Layihə İnstitutu tərəfindən aparılır. Belə abidələrə Şəki şəhərindəki Aşağı Karvansarayı, Şəki xanovların evini, Nakam adına kitabxananı, Bərdə rayonundakı «Allah-Allah» türbəsini, Gəncə şəhərindəki «Şah Abbas» və «Uğurlu xan» karvansaralarını, Quba rayonu, Rustov kəndindəki və Xınalıq kəndindəki məscidləri, Balakən rayonundakı məscidi, Salyan şəhərindəki məscidi, Nardarandakı Xan bağını, Hacıqabul rayonundakı Pir Hüseyn xanəqahını, Lənkərandakı Dairəvi Qalanı, Bakı şəhəri Suraxanı qəsəbəsindəki «Atəşgah» məbədini, Fizuli rayonunun Babı kəndindəki Şeyx Babı türbəsini və s. abidələri göstərmək olar. Füzuli rayonunun Babı kəndindəki Şeyx Babı kompleksində aparılan arxeoloji qazıntı işləri zamanı kaşılarla bəzədilmiş sərdabələr, karvansara qalıqları, kompleksin mühafizə divarlarının qalıqları aşkar olunub. Hazırda ərəzidə qazıntı işlərinin davam etdirilməsi planlaşdırılır. Hazırlanan layihədə aşkar olunan abidələrin bərpası və ya konservasiyası, həmçinin ərəzidə abadlıq işlərinin aparılması nəzərdə tutulur ki, bu layihə əsasında artıq abidədə işlərə başlanılıb. Əvvəlki illərdən fərqli olaraq müstəqillik illərində abidələrin bərpa-konservasiya layihələri ilə birlikdə onların istifadə layihələri də hazırlanır ki, bu da abidənin uzun müddət qorunmasına zəmin yaradır.

Əlbəttə, bütün bunlar dövlət başçısının mədəniyyətimizə göstərdiyi böyük qayğının nəticəsidir. Prezident İlham Əliyev demişdir: “Milli-mənəvi dəyərlərə sadiqlik, onlara olan hörmət mütləq davam etdirilməlidir”.

Açar sözlər: abidələrin qorunması, bərpa, qoruqlar, mədəni irs, içərişəhər.

Рахиба Алиева (Азербайджан)

Сохранение и реставрация памятников в Азербайджане в годы независимости

В статье исследуется сохранение и реставрационные работы в Азербайджане в годы независимости. Эти годы разделены 1) на период: правления Г.Алиева(1993-2003г.), 2) его продолжитель по курсу И.Алиева (с 2003 года, до сих пор). В период независимости, в Азербайджане для сохранения

исторического наследия были подписаны некоторые указы. С 1990 года в республике были построены 814 мечетей, 306 мечеть охраняется как архитектурный памятник. В эти годы в мечетях Бибиэбат, Бейляр, Аждар, Джума мечете в Бузовнах, и Шемахе, в мечете Мухаммеда, Джума, Хыдыр в Ичеришехере и др. были проведены ремонтно-реставрационные работы. А также реставрированы некоторые памятники в регионах – Суму гала, мавзолей «Аллах-Аллах», Шейх Бабы, ханегях Пир Гусейна, дом Шекихановых, каравансарай «Шах Аббаса» и др. Были организованы 27 историко-культурных заповедников.

Ключевые слова: охрана памятников, реставрация, заповедники, культурное наследие, Ичеришехер.

Rahiba Aliyeva (Azerbaijan)

Preservation and restoration of monuments in Azerbaijan during independence years

Preservation and restoration works in Azerbaijan during independence years are studied in the article. These years are divided into two periods: 1) H. Aliyev's government (1993-2003), 2) his successor I. Aliyev (since 2003 till now). Some decrees were signed for preservation of historical heritage in Azerbaijan during independence period. 814 mosques have been built, 306 mosques are protected as architectural monument in the republic since 1990. Repair-restoration works have been carried out in the mosques Bibiheybat, Beyler, Azhdar, Juma mosque in Buzovna and in Shamakhi, in the mosques Muhammad, Juma, Khidir in the Old City and etc. during these years. Also some monuments in regions – Sumu gala, mausoleum "Allah-Allah", Sheikh Baba, khanega of Pir Husein, the Shekikhanov's house, caravanserai "Shakh Abbas" and etc. were restored. 27 historical and cultural reserves have been organized.

Keywords: independence years, care of monuments, restoration, reserves, cultural heritage, Old City.